Universitat de les Illes Balears

Facultat de Turisme

Memòria del Treball de Fi de Grau

Projecte d'un itinerari cultural al Llevant de Mallorca

Joan Palerm Llabrés

Grau de Turisme

Any acadèmic 2019-20

DNI de l'alumne: 41572751K

Treball tutelat per Jaume Andreu Galmés
Departament d'Història de l'Art

Paraules clau del treball:
Projecte, itinerari, cultural, Llevant, Mallorca

ÍNDEX DE CONTINGUTS

1. Índex d' imatges i taules.....3

2. Resum del treball.....4

3. Introducció.....4

4. Objectiu del treball.....5

5. Metodologia.....5

6.1. Resultats: característiques de l'itinerari.....6

6.1.1. Característiques dels visitants.....6

6.1.2. Cronograma.....7

6.1.3. Distribució i justificació de l'itinerari.....8

6.1.4. Pressupost i cost de l'itinerari.....10

6.2. Resultats: guia de l'itinerari.....11

6.2.1. Església Nova de Son Servera.....11

6.2.2. Ses Païsses.....16

6.2.3. Museu Regional d'Artà.....21

6.2.4. Torre de Canyamel.....23

6.2.5. Castell de Capdepera.....27

6.2.6. Fortalesa de la punta de n'Amer.....35

7. Conclusions.....41

8. Bibliografia.....42

1. ÍNDEX DE TAULES, GRÀFIQUES I FIGURES

Taules:

- Taula 1. Cost pel client.....10
- Taula 2. Cost per l'empresa.....10

Imatges:

- Imatge 1. Itinerari cultural proposat.....7
- Imatge 2. Església Nova de Son Servera.....12
- Imatge 3. Murs de l'església.....13
- Imatge 4. Planta basilical de l'església.....14
- Imatge 5. Alçat de l'església.....15
- Imatge 6. Plànol de Ses Païsses.....16
- Imatge 7. Murada i entrada sud-est de Ses Païsses.....17
- Imatge 8. Talaiot central.....19
- Imatge 9. Sala hipòstila.....19
- Imatge 10. Façana del Museu Regional d'Artà.....21
- Imatge 11. Interior del museu.....22
- Imatge 12. Torre de Canyamel.....23
- Imatge 13. Interior de la Torre de Canyamel.....25
- Imatge 14. Castell de Capdepera.....27
- Imatge 15. Plànol i recorregut del castell.....28
- Imatge 16. Torre d'en Nunis.....29
- Imatge 17. Església del castell.....31
- Imatge 18. Casa del Governador.....32
- Imatge 19. Museu de la llata.....33
- Imatge 20. Fortalesa de la punta de n'Amer.....35
- Imatge 21. Accés a la fortalesa.....38
- Imatge 22. Casetó de la fortalesa.....39
- Imatge 23. Aparell per accionar el pont llevadís.....40
- Imatge 24. Museu de la fortalesa.....40

2. RESUM

En aquest treball es presenta una proposta de projecte d'un itinerari cultural d'un dia a diferents indrets del Llevant de Mallorca.
En primer lloc, es presenta una breu introducció justificant l'interès del tema i la seva elecció, la contextualització i objectius del treball i la descripció de la metodologia emprada per la realització de la feina. A continuació, s'exposen els espais culturals visitats juntament amb la seva història i característiques: l'Església Nova de Son Servera, el jaciment arqueològic de Ses Païsses, el Museu Regional d'Artà, la Torre de Canyamel, el Castell de Capdepera i la fortalesa de la punta de n'Amer. Un cop coneguda aquesta informació, que servirà per ampliar els coneixements dels visitants durant l'itinerari, es crea un cronograma (detallant i justificant els aspectes geogràfics i cronològics del recorregut) i un pressupost, desglossant el cost de l'itinerari per l'empresa organitzadora i el preu a pagar pels clients. En darrer lloc, s'extreuen una sèrie de conclusions sobre el treball.

ABSTRACT

In this paper we present a project proposal for a one-day cultural itinerary in different parts of the East of Mallorca.
First, a brief introduction justifying the interest of the topic and its choice, the context and objectives of the work, and a description of the methodology used to carry out the work are presented. The following are the cultural spaces visited together with their history and characteristics: the New Church of Son Servera, the archaeological site of "Ses Païsses", the Regional Museum of Artà, the Canyamel's Tower, the Capdepera's Castle and the fortress of "sa punta de n'Amer". Once this information is known, which will be used to extend the visitor's knowledge during the itinerary, a timetable (detailing and justifying the geographical and chronological aspects of the route) and a budget are created, breaking down the cost of the itinerary for the company's organizer and the price that clients should pay. Finally, a number of conclusions are extracted.

3. INTRODUCCIÓ

La meva motivació per fer aquest treball, ha estat el fet de que visc al Llevant de Mallorca, on la majoria de turisme – al Llevant i a tota l'illa, en general – es basa en el sol i la platja, però s'ha de demostrar als habitants de Mallorca i als que la visiten, que hi ha altres maneres de fer turisme a l'illa, i una d'aquestes maneres és mitjançant un itinerari cultural que ens permetrà conèixer zones interessants de Mallorca i a entendre millor la seva història i maneres de viure.
Això m'ha duit a pensar amb la possibilitat de fer un treball on es mostrin algunes zones d'interés cultural del Llevant de Mallorca perquè s'agafi consciència i es puguin plantejar noves estratègies i mesures per millorar la seva situació turística, com per exemple, explotant els seus recursos naturals i culturals.

Alguns arguments que justifiquen proposar aquest itinerari cultural són:

- El turisme cultural està infrautilitzat a Mallorca i, en general, a les Balears.
- Mallorca és una zona amb un bon catàleg d'opcions culturals per al turisme cultural, en contraposició al turisme de sol i platja de les illes.
- Normalment, el tot inclòs no incentiva l'interès i el coneixement dels turistes cap a les zones naturals i culturals de la zona. Per això, oferir una ruta cultural atractiva i ben definida els pot motivar a realitzar-la.
- El turisme cultural es veu poc afectat per l'estacionalitat i es pot fer tot l'any.

4. CONTEXTUALITZACIÓ I OBJECTIUS DEL TREBALL

L'objectiu principal del present treball és dissenyar un guió per fer una visita guiada o autoguiada a diferents llocs d'interès cultural del Llevant de Mallorca, considerant que la realització del recorregut cultural ocupi un mínim d'un dia i la durada de l'excursió d'un mínim de quatre o cinc hores efectives, que són les que no consideren el temps invertit en el trasllat d'un indret a l'altre. Se pretèn oferir un recorregut que mostri la riquesa i diversitat patrimonial de la zona, incorporant elements del patrimoni arqueològic i del patrimoni arquitectònic i monumental, especialment de caire religiós i defensiu. Per tal d'assolir aquest objectiu s'avaluen les localitzacions a visitar i es presenta una informació detallada de cada lloc – història, funcions, materials dels edificis, etc. – perquè els visitants adquireixin uns coneixements valuosos. Un cop presentada aquesta informació, es dissenya un cronograma del recorregut plasmat sobre un mapa, juntament amb una explicació sobre els llocs de sortida i d'arribada, el temps que s'estarà a cada indret i una justificació dels moments de major i menor atenció a l'hora de les visites, així com llocs per descansar o protegir-se del clima, si fa mal temps. A continuació, s'elabora un pressupost que indica el cost per l'empresa organitzadora i pel client consumidor. Tots aquests apartats ens duran a l'objectiu de crear un itinerari cultural factible i extreure conclusions sobre el treball realitzat.

5. METODOLOGIA

Per a la realització del treball he emprat un marc multidisciplinari utilitzant majorment bibliografia acadèmica, extreta de biblioteques i de les pròpies localitzacions a visitar. També he emprat dades oficials obtingudes per internet o proporcionades pels ajuntaments de Son Servera, Capdepera i Artà.

6.1. RESULTATS: CARACTERÍSTIQUES DE L'ITINERARI

A continuació es mostra el perfil dels visitants recomanat, el cronograma dels llocs a visitar i la distribució i justificació de la ruta (1 DIA), anomenant els avantatges i desavantatges de cada indret cultural.

6.1.1. Característiques dels visitants

A les Illes Balears, el principal turisme és el de sol i platja, consumit en major mesura per les famílies. En aquest cas, es planteja un itinerari cultural com a alternativa al turisme més estès, per demostrar que a Mallorca també hi ha altres activitats turístiques igualment atractives.

Com a conseqüència, per tal de definir el perfil de turista i/o visitant que cercam, s'han de tenir en compte les següents característiques:

Perfil

El perfil de turista per aquesta ruta és el turista cultural, que disfruta dels destins que tenen un valor que sol ser històric o artístic.

Dimensions del grup

Donat que es tracta d'un turisme cultural menys practicat a Mallorca, el grup podria ser des de 10 a 30 persones. Si és molt gran, és més difícil de controlar pel guia i més fàcil que es distreguin i no escoltin les explicacions. A més, a partir de 10 persones, l'entrada a Ses Païsses surt a meitat de preu.

Edat

És un itinerari que admet qualsevol edat per part del turista, però és cert que els més joves solen tenir menys interès en les visites culturals que no la població adulta. Com a contrapunt, els menors de dotze anys tenen l'avantatge de tenir entrada gratuïta a algunes localitzacions com Ses Païsses, la Torre de Canyamel o la fortalesa de n'Amer.

Predisposició cultural i formació

Els turistes d'aquesta ruta necessiten, sobretot, interès per la cultura balear, ja que es visitarà una església, un jaciment arqueològic, un museu, un castell, una torre i una fortalesa de vigilància i protecció costanera.

Referent a la formació, no és imprescindible que el turista tengui amplis estudis, però sí que és necessari que tingui ganes d'aprendre els coneixements culturals que el guia els donarà.

Recomanacions per als clients

És convenient que, durant l'itinerari, duguin calçat còmode, aigua i protecció solar en cas que faci calor, tot i que l'itinerari està més enfocat en l'horari d'hivern.

6.1.2. Cronograma de l'itinerari (1 DIA)

VISITA - TRANSPORT	LOCALITZACIÓ	HORARI DE LA VISITA	HORARI DEL LLOC
Església nova	Son Servera	9:30 – 10:10	9:30 – 14:30
Transport		*10:10 – 10:40*	
Ses Païsses	Artà	10:40 – 11:40	10:00 – 14:00
Transport		*11:40 – 12:00*	
Museu d'Artà	Artà	12:00 – 12:30	10:00 – 14:00
Transport		*12:30 – 12:50*	
Torre de Canyamel	Capdepera	12:50 – 13:40	10:00 – 15:00 17:00 – 20:00
Dinar (Restaurant Sa Porxada)	Capdepera	*13:40 – 15:00*	13:00 – 15:30 19:00 – 23:00
Transport		*15:00 – 15:20*	
Castell de Capdepera	Capdepera	15:20 – 16:30	9:00 – 17:00
Transport		*16:30 – 17:00*	
Fortalesa de n'Amer	Sant Llorenç – Son Servera	17:00 – 18:00	10:00 – 18:00
Transport	Tornada a hotel	*18:00 – 18:30*	

Imatge 1. Itinerari cultural proposat (1 DIA).

Font: Elaboració pròpia.

6.1.3. Distribució i justificació de l'itinerari

A. Església nova

He triat aquesta localització com la primera per diverses raons. Una d'elles és l'horari, de 9:30 a 14:00, que ens obliga a anar-hi durant el matí. A més, és una visita lleugera (tant pel contingut com per la durada) pel turista, i és una bona opció per posar-la al principi. Está devora la plaça de Son Servera (menys d'un minut caminant), pel qui vulgui anar a comprar o berenar.

Avantatges i desavantatges:

Al jardí de l'església no es pot seure, però a l'interior si. Hi ha ombra a la major part de la localització i possibilitat d'anar al bany, descansar i menjar als bars de la plaça. El jardí està al descobert, però l'interior està protegit de la pluja. Hi ha aparcament a 5 min. caminant. També és una visita apta per a discapacitats.

B. Ses Païsses

L'horari de 9:00 a 14:00 també ens condiciona a realitzar-la durant el matí. Era millor posar-la en segon lloc que no en primer, perquè després de veure Ses Païsses ens mourem vàries hores per la zona d'Artà-Capdepera, pel que seria un error no posar-la com a segona visita. És una estada més llarga i a aquestes hores els visitants ja estan ben desperts i amb bona capacitat d'atenció.

Avantatges i desavantatges:

És un lloc descobert i sense protecció de la pluja. És convenient dur paraigües. Generalment, és una zona on haurem d'estar drets durant la visita, però després d'haver-se desplaçat de Son Servera a Artà amb bus, els turistes estaran contents d'estirar les cames. És una zona amb bany, allunyada de llocs on menjar, i amb aparcament disponible. És una visita NO apta per a discapacitats.

C. Museu d'Artà

L'horari és de 10:00 a 14:00, pel que s'ha de visitar al matí, després de veure Ses Païsses, ja que el museu exposa alguns materials extrets del jaciment arqueològic que haurem visitat i d'altres de la mateixa època.

Avantatges i desavantatges:

És una localització coberta i protegida de la pluja, amb llocs per descansar o anar al bany si algú ho necessita, a més de ser una visita apta per a discapacitats. Es pot aparcar als carrers del voltant i, si no, hi ha un aparcament públic a uns 200 m. Després de veure Ses Païsses i estar a fora, aquí els visitants estaran en un ambient més favorable i protegits del clima. Abans d'entrar al museu o en sortir, els visitants tendran un breu temps per poder visitar algunes de les botigues del

centre històric d'Artà que ofereixen productes típics (gastronòmics, artesanals, etc.) de la zona.
La desavantatge és que la gestió del Museu d'Artà és millorable i durant algun temps ha estat temporalment tancat, pel que la visita serà ràpida.

D. Torre de Canyamel

Està posada com a tercera visita perquè és un bon lloc per visitar i, després, anar a dinar. Hi ha un restaurant de reputació (Sa Porxada), on se serveixen plats típics com les sopes mallorquines i la porcella, en un ambient popular i rústic. L'interior està tapat però la terrassa no (paraigües si plou). L'horari és de 10:00 a 15:00 i de 17:00 a 20:00, així que tenim molt de temps per visitar-la i dinar.

Avantatges i desavantatges:
El fet de visitar-la al migdia, ens permet una bona vista des de l'alt de la torre, ja que són hores on el sol està alt i la boira de la matinada s'ha esvaït. També hi ha facilitat per anar al bany i per asseure a les cadires o bancs (per descansar). També hi ha aparcament disponible. És una visita complicada pels discapacitats, donat que a l'interior hi ha escales.

E. Castell de Capdepera

És una bona visita després de veure la Torre, perquè seguim parlant de construccions defensives de la zona d'època medieval (segles XIII i XIV), amb aspectes constructius semblants; són dos exemples que se complementen molt bé i ajuden a poder tenir una idea de conjunt. La torre seria un "aperitiu" abans del castell, un dels punts forts i obligatòris del recorregut. Malgrat ser una visita llarga i després de dinar, els viatgers hauran tingut temps per descansar. L'horari de 9:00 a 17:00 (hivern) ens facilita prendre'ns la visita amb calma.

Avantatges i desavantatges:
No hi ha zones per menjar (però haurem dinat abans) , possibilitat d'aparcament, zones amb i sense ombra i seients per qui vulgui escoltar d'assegut en determinats moments. Al recinte també hi ha banys disponibles. En general, és una visita apta per a discapacitats, ja que el recorregut principal no consta de grans impediments com escales llargues.

F. Fortalesa de la punta de n'Amer

L'horari de 10:00 a 18:00 ens permet que aquesta sigui la última destinació. Haurem tornar de Capdepera i estarem a 5 min. de Son Servera, d'on hem començat l'itinerari. És una localització que es troba a terreny costaner, a les afores. A més, ens trobem a devora Cala Millor, un dels indrets més turístics de Llevant, així que els clients tenen infinitat de restaurants a triar per si volen sopar. És un exemple molt representatiu de les fortificacions aixecades per defensa i

vigilància de la costa en l'època moderna (segles XVI-XVIII), seguint les pautes arquitectòniques de les fortificacions renaixentistes.

Avantatges i desavantatges:
Hi ha aparcaments propers, però s'hi pot anar caminant si es vol. Hi ha banys i un restaurant per menjar, a més de poder sortir i entrar de la fortalesa fàcil i ràpidament, donat que és un recinte petit. Finalment, es pot gaudir de les vistes del mar. És una visita apta per a discapacitats menys per anar a la terrassa, ja que a l'interior hi ha escales.

6.1.4. PRESSUPOST I COST DE L'ITINERARI

Es detalla el pressupost agafant com a referència els preus de cada lloc visitat i que es poden trobar a les pàgines web oficials o cridant als números de l'apartat de telèfons que hi ha més envant. El preu del guia s'ha fet basat en la web *mallorcaexcursiones.com*, i l'assegurança agafant com a referència (aproximada) la web *mapfre.es.* Cal considerar que el gast de cada client és variable, depenent de si ha de pagar entrades per adult o per nen, així com el menjar que demani al restaurant o altres despeses que realitza durant l'itinerari.

Taula 1. Cost pel client.

CONCEPTE	**PREU**
Església nova	0 € (gratuït)
Ses Païsses	2 € persona, gratuït per nens 1 € en grups de més de 10 persones
Museu d'Artà	2 € persona
Torre de Canyamel	3 € persona 0 € nens
Castell de Capdepera	2 € persona
Fortalesa de n'Amer	0 € (gratuït)
Menjar (Torre de Canyamel)	28 € per persona (referència: menú)
Altres despeses variables	X €

Cost de l'itinerari per l'empresa si consideram un grup de 30 persones.

Taula 2. Cost per l'empresa.

Transport (bus 30 places)	300€
Guia acompanyant (9:30 – 18:30)	440 €
Assegurança per 30 persones	20 € x 30 = 600 €
* Preu a cobrar per client	1340 / 30 = 46'66 €
TOTAL	1340 €

Llavors, els costos fixes per 30 clients és de 1340 €, així que hem de cobrar a cada client un mínim de 46'66 € per treure algún benefici com a negoci.

6.2. RESULTATS: GUIA DE L'ITINERARI CULTURAL

En aquest apartat s'especifiquen els llocs a visitar durant l'itinerari, juntament amb la informació necessària perquè els visitants adquireixin uns bons coneixements. Les localitzacions a visitar (1 DIA) són les següents:

1. Església Nova de Son Servera.
2. Ses Païsses.
3. Museu d'Artà.
3. Torre de Canyamel (on es podrà dinar al restaurant).
4. Castell de Capdepera.
6. Fortalesa de la punta de n'Amer.

TELÈFONS

LOCALITZACIÓ	CONTACTE
Església Nova	971 567 002
Ses Païsses	619 070 010
Torre de Canyamel	971 841 134
Castell de Capdepera	971 818 746
Fortalesa de n'Amer	971 176 800

6.2.1. ESGLÉSIA NOVA DE SON SERVERA

Ens trobem al jardí de l'església. Cal en primer lloc, sobre tot per a situar-nos, explicar un poc quin és l'origen del poble de Son Servera. L'origen es remunta al moment del repartiment que es va fer per part del rei Jaume I després de la conquesta de Mallorca, que es va dur a terme entre els anys 1229 i 1231. El rei, com a premi als serveis prestats durant la conquesta, donà a Jaume Servera i a Arnald Ferri una sèrie de cavalleries. Per tant, els Servera i els Ferri són els dos grans propietaris que en els orígens de la vila de Son Servera van ocupar el territori que actualment ocupa la vila i els contorns. L'any 1475 la propietat es divideix entre dos germans de la família Servera-Ferri, que eren la part de tramuntana, ara Son Fra Garí; i la de migjorn, Ca S'Hereu. L'any 1666 es realitzen compres de parcel·les pel Consell de la Universitat d'Artà fins que després de diverses vicissituds, Son Servera s'independitzà d'Artà definitivament l'any 1837 (Servera, 2005).

Imatge 2. Església Nova de Son Servera.

Font: Ajuntament de Son Servera.

L'església i els seus antecedents

En aquests moments ens trobem davant l'Església Nova, anomenada així perquè en el moment és que es va construir era nova respecte a la que ja hi havia, la de Sant Joan Baptista. Que és el que més crida l'atenció d'aquesta obra? Segurament dues coses. La primera, la seva monumentalitat. Si tenim present que el poble tenia a l'any 1900, 2777 habitants i a l'any 1910 havia minvat fins a 2624, podem deduir per tant que a l'any 1905 en que comencen les obres el nombre d'habitants era similar a aquestes dates. Per tant, no és que s'hagués produït un augment poblacional que fes necessària una Església de major aforament.

La segona cosa que crida l'atenció és sense dubte el fet de que estigui inacabada. Segons pareix l'església existent era poc sòlida, humida i fosca i tampoc disposava de terreny per poder-la engrandir pensant amb el futur. Varen considerar que gastar doblers en ella era tirar-los. Sembla que la primera idea va sorgir de l'escriptor Mossèn Alcover (Manacor 1862- Palma, 1932) amb el suport del bisbe Campins (Palma 1859-1915) que fou promotor de la restauració d'esglésies i convents. A l'any 1902 van aparèixer el primers obstacles, al no poder-se comprar el solar desitjat a més d'una certa oposició per part d'alguns veïns i problemes de ubicació. El 1905 arribaren al poble Mossèn Alcover i l'arquitecte Joan Rubió i Bellver (Reus 1871- Barcelona 1952), arquitecte modernista que havia treballat en el taller d'Antoni Gaudí.

El poble a mesura que passava el temps anava tenint més interès per la construcció i va anant col·laborant no tan sols amb les almoines de la missa dominical i les rifes sinó també amb feina, de manera que molts de veïns feien feina voluntària. Les obres es van realitzar a ritme més o manco accelerat durant els anys compresos entre 1907 i el 1914. Des de 1915 foren més lentament i fins i tot hi va haver algunes aturades, i a l'any 1931 s'efectuaren alguns treballs però

finalment queden definitivament paralitzades. Els motius d'aquesta aturada definitiva pareixen ser per una part el fet de que era una obra massa ambiciosa i cara si tenim en compte que ja durava 25 anys i encara faltava molt per poder-la acabar. També és important el fet que els seus dos promotors com ara el bisbe Campins havia mort l'any 1915, any en que les obres s'alenteixen, mentre que Mossèn Alcover a 1916 es substituït al capdavant de la vicaria general de Mallorca. Per altra banda, el 14 d'abril de 1931 és proclamada la República i amb ella la llibertat religiosa i l'època de les catedrals ja havia acabat.
Entre els anys 1994-95 es van dur a terme diverses obres de restauració i rehabilitació per part de l'arquitecte José Manuel Dapena centrades especialment en la Capella Fonda, i als anys 2007-2008 s'hi varen realitzar diverses obres complementàries. Actualment, per un conveni amb l'Ajuntament, és un espai on se celebren actes religiosos com casaments, batejos i comunions; o actes culturals com concerts, teatres, conferències, etc.

Anàlisi de l'església

L'Església és d'estil neogòtic però hem dit que el seu arquitecte, Joan Rubió és un arquitecte del modernisme. L'entrada del moviment a Mallorca es produeix el 1901, tretze anys més tard que a Catalunya (1888) mentre que el final es produeix a 1914, any en que Gaudí abandona la restauració de la Seu. Aquests seran els anys en que es duran a terme el més gran i important nombre d'obres. L'Església Nova correspon per tant a una de les corrents del modernisme, això és, la corrent historicisme. De fet si bé el modernisme suposava una renovació important en el disseny arquitectònic, amb freqüència es va aliar amb algun revival com ara el neogòtic, que de fet va tenir un paper fonamental en la primera fase del moviment modernista. Aquest medievalisme gòtic es desenvolupa a Europa en el s. XIX i continuarà al s. XX. Es caracteritza per la recuperació i reinterpretació de les formes de l'arquitectura gòtica medieval.

Imatge 3. Murs de l'església.

Font: Ajuntament de Son Servera.

a- Planta i capçalera

La planta és de forma basilical emmarcada dins un rectangle, on tan sols l'absis central o capella fonda surt del perímetre i s'estén cap a l'exterior. Havia de tenir tres naus, que com es pot apreciar no és varen fer, ja que és d'una sola nau, de set trams i capelles laterals, amb arcs de ferradura apuntats, que recorren els murs, els quals no tenen arcbotants ni ornamentació, però que es poden apreciar. La planta va rematada per una capçalera de forma rectangular amb dues capelles poligonals i un absis format per una gran capella rectangular de dos trams rematada per una capella absidal poligonal que es desenvolupa a l'exterior del recinte. L'absis major, el que correspon a la capella fonda, està reforçat amb contraforts acabats en pinacles poc ornamentats i de forma trapezoïdal. A la part central, després del tram que correspondria al creuer, hi ha un sòcol octogonal amb accés escalonat on se situaria l'altar i que havia d'estar cobert per un baldaquí de volta de creueria, i amb un deambulatori darrera que dóna accés a les capelles laterals i a l'anomenada Capella Fonda. Les setze columnes de separació i suport de les naus i també les del baldaquí eren de secció octogonal, de fet, es poden apreciar les que havien de fer de suport al baldaquí, de les quals dotze tenien les mateixes dimensions, mentre que les altres quatre, que corresponen al tram del creuer, eren de major dimensió.

Imatge 4. Planta basilical de l'església.

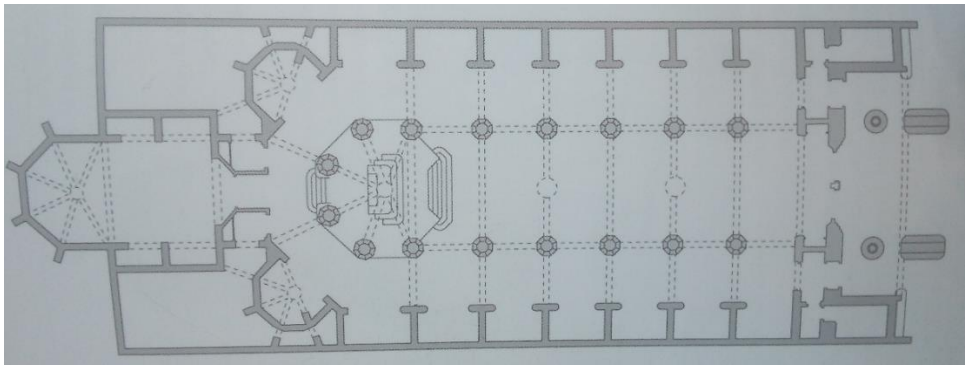

Font: Servera (2005).

b- La façana

Quan s'acaben definitivament les obres, la façana no està ni tan sols començada. Atès que el conjunt és de factura neogòtica, la façana havia de tenir característiques peculiars del gòtic català com ara torres octogonals, grans superfícies de paraments, dominaria la horitzontalitat i no tendria arcbotants o botarells. El portal central estaria emmarcat per dos contraforts, format per un gran arc apuntat i un gran rosetó sobre l'arc per il·luminar la nau central. Els carrers laterals tindrien també dues portes d'accés en forma d'arc deprimit convex inscrits a la vegada dins arcs apuntats de menor dimensió que el central, d'acord amb la menor alçada de les naus laterals, i amb un rosetó sobre cada

un. En els angles de la façana; dos contraforts, un dels quals donaria lloc al campanar, de planta octogonal i accés interior escalonat.

Imatge 5. Alçat de l'església.

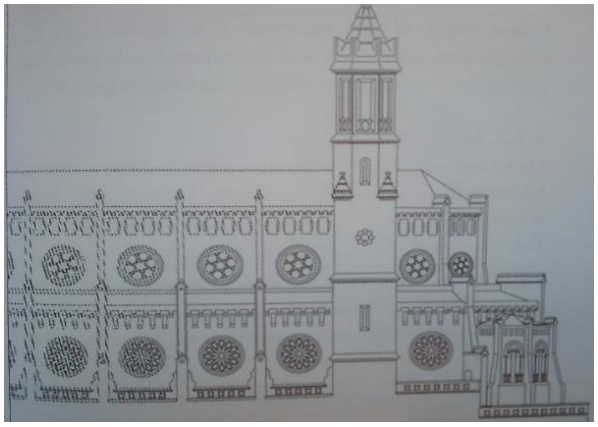

Font: Servera (2005).

c- La coberta

Seguim situats davant l'església.

La coberta de la nau central havia de ser de doble vessant, de fusta policromada formada pel tirant, una biga recorreguda per obertures, a manera de cresteria sobre el qual es troba l'armadura de la coberta de fusta. Els dos trams de la capella fonda apareixen també amb coberta de fusta i arcs diafragmàtics.

d- Els arcs i suports

Ens acostem als murs de l'edifici.

El repertori d'arcs podem afirmar que és eclèctic. Si bé la majoria són apuntats o ogivals, n'hi ha també de faixons com els que separen els diferents trams de les naus de creuer, com per exemple a les capelles laterals poligonals de la capçalera. Altres arcs de ferradura apuntats a les capelles laterals, de carpanell com l'arc d'accés a la capella fonda, deprimits convexos i ogivals peraltats al trifori i les capelles altes.

e- Els materials

Els murs i bona part de la construcció, llevat de motllures, columnes, coronaments de contraforts i angles de les capelles, són de formigó, mescla de pedruscall, grava o esquerda, amb arena i ciment pastat amb aigua. Tots el canvis que és varen fer respecte als primers planells varen ser motivats en part per qüestions econòmiques, ja que la grava es podia extreure de graveres de molt a prop mentre que el ciment es duia de Manacor.

f- La il.luminació

La il·luminació era per en Rubió un aspecte força important com es pot apreciar per la gran quantitat de vans que hi ha als murs. A l'interior del temple havien de dominar les línies depurades i la poca ornamentació, donant importància sobretot a la llum i l'espai (en el projecte inicial hi constaven 36 rosetons). També hi ha nombrosos finestrals amb columnetes rematats per arcs. Tot i no haver documentació al respecte, el més segur és que es tancarien en vitralls de colors, probablement amb composicions geomètriques i vegetals, tenint en compte la factura general del temple.

6.2.2. SES PAÏSSES

A. Introducció

Estem a la porta del sud-est.

Durant la transició del segon al primer mil·lenni aC es donen una sèrie de canvis a les societats prehistòriques de Mallorca que marquen el pas entre el pretalaiòtic i el talaiòtic. S'abandonen les zones de poblament dispers, on dominen les navetes, que són estructures d'habitació, i es creen assentaments agrupats. Aquests nous poblats talaiòtics es veuen dotats d'arquitectura social i d'arquitectura domèstica. Els talaiots són els edificis centrals dels poblats i s'utilitzen amb finalitats socials i comunitàries. Al seu voltant es construeixen els habitatges. La població talaiòtica viu de forma igualitaria i pacífica amb la resta de comunitats. La seva economia es basa en la ramadera i l'agricultura. Produeixen ceràmica, objectes de pedra i ós, metal·lúrgia de coure, bronze i, per primer cop, del ferro.

Imatge 6. Plànol de Ses Païsses.

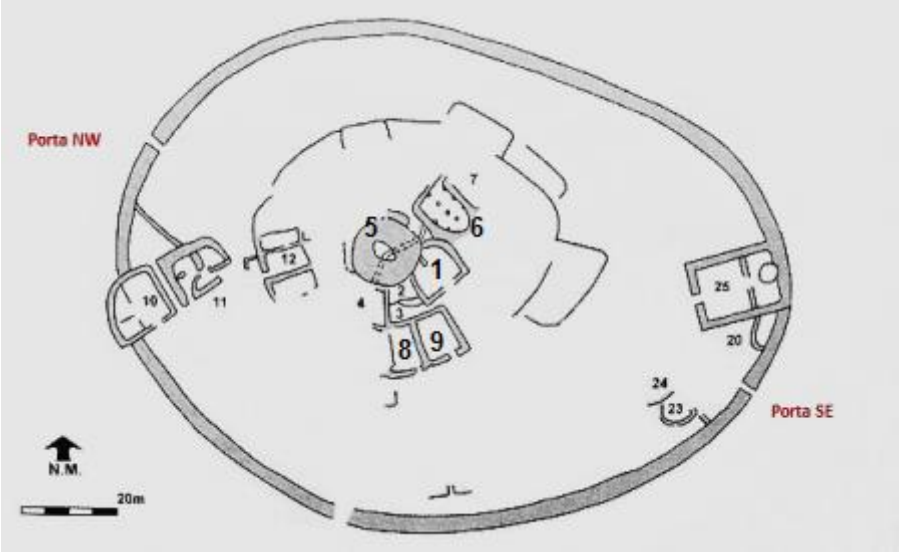

Font: Aramburu i Riera (2006).

A mitjan primer mil·lenni aC hi ha canvis socioeconòmics que marquen la transició del talaiòtic al postalaiòtic. El possible augment de la població illenca augmenta la competència pels recursos naturals, originant disputes entre societats i emmurallament de les zones. El comerç amb l'exterior creix i estimula que algunes classes socials augmentin el seu poder i afavoreixin les desigualtats socials. Les pràctiques funeràries i rituals es diversifiquen i es construeixen els santuaris. El 123 aC es produeix la conquesta romana de les Balears, la major part dels poblats indígenes no es veuen afectats per la nova situació política i la construcció de Palma i Pollentia. Al s.I aC es produeix la migració del camp a la ciutat o als nous establiments rurals.
A continuació veurem Ses Païsses, un poblat prehistòric que fou ocupat des de finals del segon mil·lenni fins al 50 dC, declarat monument històric i artístic l'any 1946. Les primeres excavacions s'iniciaren el 1959 per Giovanni Lilliu i se'n feren quatre campanyes. Lilliu va excavar el talaiot central, algunes habitacions adjacents i altres edificis del poblat. A finals de la dècada dels 90 el jaciment fou excavat per Jordi Hernández-Gasch i Javier Aramburu-Zabala, qui continua les excavacions des del 2004 (Aramburu i Riera, 2006).

B. Murada

Entram al poblat per la porta del sud-est. Es va construir entre el 640 i 540 aC, la seva forma és el·líptica i té un perímetre de 320 m que delimita una superfície d'11'5 h. L'alçada màxima és de 3'5 m i l'amplada de 3'6 m. En general, la conservació és bona, excepte la part nord, que està gairebé arrassada. Està realitzada amb la pedra calcària, abundant en tota la zona. La porta d'accés del sud-est és la més famosa. La construcció consta de blocs verticals que formen els bancals. El corredor té uns 4 m de llarg, i per l'interior de la murada es veuen les escales d'accés a la part superior de la murada. Les dues escales simètriques estan a esquerra i dreta del portal, amb graons embotits a les parets. La següent porta, pitjor conservada però de similars característiques, està a la part oposada, però no conserva l'arquitrau. La tercera porta fou denominada "porta de l'aigua", ja que està dirigida cap al lloc on es troba una font. La quarta porta esaria al nord del poblat (Aramburu i Riera, 2006: 49-51).

Imatge 7. Murada i entrada sud-est de Ses Païsses.

Font: Ajuntament d'Artà.

C. Cases rectangulars

Estan situades al sud del talaiot central. La paret del fons és de les façanes de les estances talaiòtiques; de fet, darrera el mur de dintre els edificis hi ha una porta amb llindar talaiòtic que es pot observar des de la part de darrera de les cases. Probablement les cases van ser construïdes a època postalaiòtica quan els espais ja eren enrunats. Van tenir el seu darrer ús al s. IV aC tot i que sembla existir una reocupació posterior.

La casa més occidental

Estem al sud del talaiot (punt 8).

Té una superfície d'uns 26 m². La construcció és amb pedres de grandària mitjana, excepte a la part est, amb algunes pedres de caràcter ciclopi. Al centre de la cambra es conserva part de la base de la columna central, una llar de foc adossada a la part est, i una estructura auxiliar usada per depositar olles amb els aliments cuinats. S'hi han trobat ceràmiques ibèriques, un morter i àmfores.

La casa més oriental

És un edifici situat al costat de l'anterior (punt 9), amb el qual comparteix similars característiques, inclosa la planta trapezoïdal. Té una porta orientada al sud i una superfície d'uns 37 m². La cambra té dues pilastres a l'eix longitudinal entre les que es construí una llar de foc, i els murs estan construïts amb pedres petites, excepte les del fons, que formen part de l'anell més pròxim al turriforme central. A l'interior, també hi ha un armari d'obra a l'angle nord-oest i un enllosat. Els materials que s'hi trobaren eren gerres ibèriques, bols, àmfores i fins i tot un crani humà.

D. Edifici de les columnes

En època talaiòtica era un espai sense compartimentar, amb sostre guardat per columnes, dues d'elles integrades en murs posteriors. L'edifici estava enllosat i tenia unes escales d'accés al terrat o pis superior. Fins ara, aquest element és únic a les Balears en edificis d'aquest tipus. A la fase més antiga l'edifici tengué un ús social no definit. En una segona fase arquitectònica l'edifici es va compartimentar i s'excavà un petit dipòsit d'aigua en un racó d'una de les noves habitacions. No es coneix el moment en què s'abandona l'edifici, però és segur que encara s'emprava al s. IV aC.

E. Talaiot central

L'edifici més antic del poblat (punt 5).

Fou construït a principis del primer mil·lenni aC (entre el 900 i 800 aC). Originalment es creu que el talaiot era l'única construcció i probablement tenia una funció de vigilància amb vistes de la zona del voltant. És una torre cònica de

12 m de diàmetre a la base i està formada per varis murs que s'adossen de manera concèntrica. L'alçada conservada és de 4 m.

Imatge 8. Talaiot central.

Font: Ajuntament d'Artà.

Dins el talaiot hi havia una escala, i al centre, una columna ja desapareguda que sostenia un sostre de lloses de pedra. Les cases rectangulars es van construir recolzades al talaiot. Té un passadís que el travessa i desemboca en un extrem a l'interior de la sala hipòstila. És un edifici social que la comunitat devia utilitzar en activitats polítiques, econòmiques i possiblement rituals. Per raons de conservació i seguretat, no es permet als visitants l'accés al talaiot (Aramburu i Riera, 2006: 20-21).

F. Sala hipòstila

Situada a l'est del talaioit (punt 6).

Està connectada amb ell a través del corredor i una petita porta. A l'interior de la planta hi ha set pilastres contra la paret i tres columnes exentes. Sembla que es construí en època talaiòtica i s'abandonà durant la transició al postalaiòtic al voltant del 500 aC.

Imatge 9. Sala hipòstila.

Font: Ajuntament d'Artà.

A l'interior ha aparegut una plataforma, un banc i un dipòsit d'aigua. Entre els mobles, hi ha molins de ceràmica domèstica modelada a mà i de restes sedimentàries com ossos i petxines. Per les restes trobades, sembla que l'edifici va tenir ús social. Quan l'edifici estava enrunat, es va excavar una fossa al sediment de l'entrada on es van trobar restes d'un jove en posició fetal.

G. El santuari

Es tracta d'un recinte adossat al sud-est del talaiot central (punt 1).

Consta d'una forma absidal, de façana còncava i cantons arrodonits. Les parets estan construïdes amb pedres petites, col·locades horitzontalment. A la façana sud-est hi ha una porta que conserva la llosa inferior i té un mur entremig que parteix del talaiot i arriba al centre de la cambra. Dins aquesta habitació, s'han trobat llars amb restes de carbons vegetals i cendres, ossos, ceràmiques talaiòtiques; i fins i tot se sap que quan va ser abandonant al s. II aC es va fer l'enterrament d'un guerrer amb ritual de cremació i se'l va enterrar amb casc i espasa. Després d'abandonar alguns edificis s'hi efectuaren enterraments malgrat que a l'època balearica la major part de la població s'enterrava a coves properes. El fet que la cambra presenti una planta en forma de ferradura, llars i evidències d'enterraments, fa pensar que es tracta d'un santuari o edifici social de la darrera fase de la vida del poblat; sembla que es construí a l'inici de època postalaiòtica. Els santuaris eren emprats com a espais de reunió on es prenien decisions polítiques del poblat. També es realitzaven rituals de vi, vedella i ovella (Aramburu i Riera, 2006: 66, 67).

H. Zona d'excavació

Estam a la part est, entre el talaiot i la porta sud-est.

Hi ha dues zones on s'ha excavat arqueològicament. Per una part, les habitacions observades durant l'itinerari i la zona compresa entre el talaiot central i el portal d'accés al poblat. L'excavació de la darrera zona està dirigida per Aramburu i l'equip. Tots els materials (ceràmiques, metalls, restes com carbons o llavors carbonitzades, ossos…) que s'extreuen són investigats pels especialistes. Els materials es netegen, s'ordenen i es reconstrueixen si és possible. Després, s'analitzen al laboratori per descobrir la seva composició química, per així determinar la procedència i l'ús que se'n feia. En qualsevol cas, la prova més esperada és la del "carboni 14", que permet saber la data aproximada de la mostra analitzada (Aramburu i Riera, 2006: 83, 84).

I. La recuperació de Ses Païsses

Ens dirigim a l'entrada sud-est.

Un gran nombre de persones intenten situar Ses Païsses en el seu lloc dintre de la memòria de la humanitat. "Equips, universitaris i museus excaven els poblats, talaiots i coves; arqueòlegs espacials intenten completar el mapa de jaciments i

trobar-li un significant a la seva distribució; especialistes de laboratori fan estudis de pol·len, metal·lúrgia, etc. Aquest esforç s'ha fet i encara continua a Ses Païsses" (Aramburu i Riera, 2006: 83). Molts investigadors s'han esforçat per recuperar les restes i donar-les a conèixer. Part de les peces estan al Museu d'Artà que difon la història del municipi. Actualment, aquí s'hi celebren actes culturals com concerts o recitals de poesia. Per acabar, a l'entrada del poblat hi ha un monòlit de Miquel Costa i Llobera, poeta mallorquí que s'inspirà en Ses Païsses per escriure el seu poema "La deixa del geni grec" (1900).

6.2.3. MUSEU REGIONAL D'ARTÀ

A. Introducció

El Museu Regional d'Artà s'emplaça en un edifici del carrer de l'Estel, a la banda de l'Ajuntament. Va ser adquirit per "Sa Nostra", sent restaurat en els anys 60, posant-se posteriorment a disposició el museu, i gestionat per un patronat. El 1927, fruit de la iniciativa d'un grup d'erudits locals interessats en la preservació i difusió del patrimoni cultural, artístic i històric-arqueològic del municipi, es va fundar aquesta entitat.

Imatge 10. Façana del Museu Regional d'Artà.

Font: Ajuntament d'Artà.

El museu es troba dividit en tres seccions: la d'història natural, formada per una important col·lecció de flora i fauna, que va des de fòssils i herbaris fins a aus dissecades; la destinada a l'arqueologia, on el museu pot presumir d'una rica col·lecció d'objectes prehistòrics de jaciments de la comarca, com ses Païsses o d'altres llocs de l'illa; i una tercera secció, de la que podem destacar tots els objectes usats pel treball del teixit i la palma. Aquest ric fons existeix gràcies a les donacions i als treballs realitzats pel propi museu. Cal destacar un dels

promotors del lloc, el farmacèutic Llorenç Garcías Font, que va donar la valuosa col·lecció de fauna que s'exposa actualment.

B. Descripció

Es centra en exposar elements que van de l'època pretalaiòtica a la musulmana A través dels diferents elements expositius ens podem fer una idea de com fou aquest període, i quina relació va establir Artà, no només amb la resta de Mallorca i de les Balears, sinó amb la resta de la Mediterrània Occidental.

Hi ha una important presència de l'agricultura amb la mostra de diferents elements lítics, com els morters per processar vegetals o els molins de pedra que hi ha exposats. Aquests van ser utilitzats per moldre cereals i glans dels que s'obtenia la farina, tan necessària en el dia a dia d'aquelles poblacions.

Un altre aspecte a destacar del museu és l'apartat religiós, representat per diferents guerrers, com els trobats als santuaris de Son Favar o de Son Amer, avui dia desapareguts, però que serien importants en aquells moments. És en aquests espais on es van realitzar diferents ritus religiosos. La libació (ofrenes de begudes als déus) era una activitat recurrent, i així ho demostren els diferents elements ceràmics trobats, els quals alguns vénen de Ses Païsses. Aquestes ceràmiques són copes crestades i gerretes o vaixella associada a les àmfores, que transportaven el vi de diferents regions.

Donat que la visita al museu és curta i consta d'elements culturals variats, seria recomanable que cada visitant miri les exposicions que més li interessin.

Imatge 11. Interior del museu.

Font: Arqueomallorca.

6.2.4. TORRE DE CANYAMEL

A. Introducció

Ens situem a la façana de la torre. Quan es va dur a terme la conquesta musulmana de Mallorca, Artà no era més que un dels dotze districtes en què ells tenien dividida l'illa, no era com ara un nucli de població. El Repartiment va prescindir d'aquest esquema i va dividir l'illa en vuit partides territorials, de les quals quatre eren per al rei i la resta per als magnats

S'ha de tenir en compte que a la platja de Canyamel, la desembocadura del torrent produeix un estany navegable, que en el segle XIX serà el segon en més importància del territori artanenc. Aquesta via d'accés serà la defensada per la torre d'en Montsó, la qual s'interposa entre aquesta platja i les valls de l'interior de la península de llevant. Les famílies Montsó i Nunis foren els responsables de la construcció de les dues torres de defensa més importants de la zona.

Imatge 12. Torre de Canyamel.

Font: Ajuntament de Capdepera.

Amb la conquesta de Jaume I el 1229 es varen aixecar les torres, que encara existeixen, i també la torre d'en Nunis, devora la qual es va construir la fortalesa de Capdepera, per ordre del rei Jaume II. També ordenava construir una altra vila fortificada devora el port de Banyeres, avui Por Vell, a la part de Son Servera. Aquesta defensa es completava defensant el flanc oriental amb la torre d'en Montsó. La Torre de Canyamel es va anomenar antigament Torre d'en Montsó perquè pertanyia als Montsó, llinatge que durant els segles XIII i XIV tingué gran influència dins la vida social i econòmica dels gabellins. El seu poder i riquesa els va permetre ostentar càrrecs institucionals tant a l'àmbit local com a l'àmbit del regne (Morro, 2003).

Destacam que la Torre de Canyamel ocupa uns 210 m², mentre que la torre d'en Nunis n'ocupa tant sols 42 m², la qual cosa explicaria la distinta funció que devien tenir. La d'en Nunis seria doncs una torre de vigilància, mentre que la de Canyamel seria pròpiament una torre de defensa (Morro, 2003), complint d'aquesta manera el doble objectiu de defensa i refugi.

B. Orígens de la torre

L'existència de la torre es considera anterior a la conquesta de Mallorca, i la seva raó de ser ja era la defensiva. Se suposa que l'actual torre es troba emplaçada al lloc de l'alqueria Dahyarroba, registrada al "Repartiment", amb una extensió de 80 quarterades (Morro, 2003).

C. La torre: descripció

Com podem apreciar la seva fisonomia no s'adapta als riscos muntanyosos, ja que està a un pla i el problema del seu accés s'havia de solucionar d'una altra manera. Estam situats davant l'actual porta d'entrada, construïda en data posterior a la construcció de la torre. Si ara anam cap allà podem veure l'autèntic i únic portal d'accés que està al mur, a uns dos metres d'alçada, que està de cara al mar, i al que s'accedia per una escala mòbil, que es retirava des de dins. Aquesta porta té un arc de mig punt i arquivolta. Sobre ella, hi ha un matacà, amb la finalitat defensiva i de protecció de l'enemic.

Entram a la torre. Els seus murs són d'argamassa (mescla de sorra, calç, aigua i fang) i l'edifici consta de tres plantes: la baixa, la principal (o pis) i la superior; descoberta i sobre la que s'aixeca una torreta central d'uns cinc metres d'alçada. L'espai de la planta baixa està separat per dues parets paral·leles a la façana. A cada parament s'obren dos arcs diafragmes, d'uns 3 m d'ample, formant tres naus transversals i dues longitudinals que configuren sis trams amb les seves respectives voltes d'aresta com a coberta. A cada un dels murs hi ha sis espitlleres separades uns 2 m una de l'altra. La planta pis situada a una alçada de 6'25 m des de la planta baixa, té un sòl de pots de fusta que descansaven sobre bigues recolzades sobre unes mènsules que sobresurten dels murs exteriors i de les dues parets que divideixen l'edifici en tres naus. Aquesta planta està també dividida en dues parets, formant tres naus, però a cada parament s'obren tres arcs apuntats amb porta, de manera que si se tancaven aquestes no es podia accedir a les de darrera. Aquestes portes s'asseguraven amb gruixuts barrots transversals, extrems dels quals s'introduïen en uns forats fets a cada banda de les portes, i que encara es poden veure.

La planta té als seus murs la mateixa quantitat d'espitlleres que la planta baixa. També va tenir unes finestres, dues a la façana principal i la de darrera i tres als laterals (segurament posteriors a la construcció) d'arc de mig punt modificades més tard. Unes grans mènsules al costat de la porta que dóna a l'exterior indica la possibilitat d'un arc d'enllaç amb altres construccions i el seu paviment estaria

fet també de fustam recolzat sobre bigues que descansaven damunt mènsules. Finalment, el darrer pis el conforma la torreta que no és quadrada, sinó rectangular. Des d'aquest pis tenia lloc la darrera i principal defensa i es feia mitjançant tres elements com ara: les espitlleres; els matacans i els merlets.
Per pujar a cada un dels distints pisos no hi havia escala fixa, de manera que es pujava per escales que una vegada llevades impedien l'accés de l'enemic. La torre tenia , per tant, una funció de vigilància i defensa, donat el seu domini sobre la vall i la comarca d'Artà i Son Servera.

Imatge 13. Interior de la Torre de Canyamel.

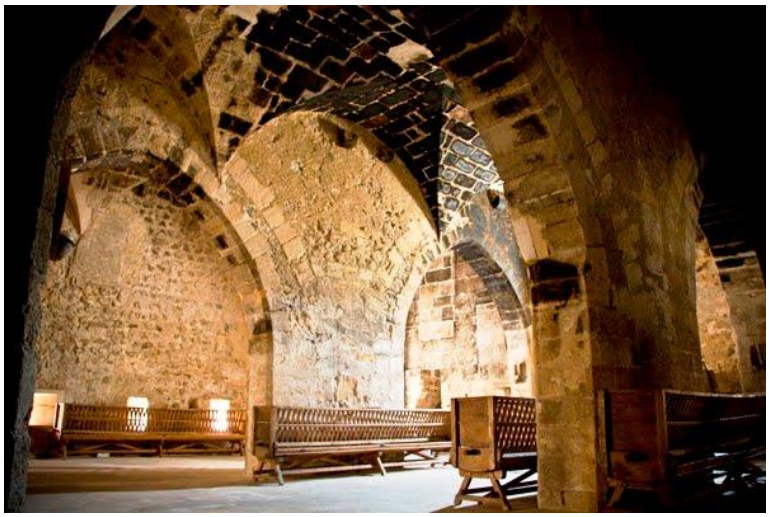

Font: Ajuntament de Cadepera.

D. Defensa de la torre

A més dels elements estructurals la torre era defensada mitjançant una sèrie d'armes com ara bales de pedra, projectils, espases, dards, llances, destrals, ballestes, etc. Part important en el servei de defensa la tenien els guàrdies, que es col·locaven als punts estratègics per on podien penetrar els enemics. Aquests guàrdies eren funcionaris oficials. Els que guardaven durant el dia els deien talaiers, i als que estaven de guàrdia els vespres eren els escoltes. Havien de tenir permanentment preparat un cavall i el seu respectiu cavaller amb les seves armes defensives i ofensives preparades per un eventual atac. A més d'aquesta defensa bàsica dels cavalls armats, s'organitzava la defensa general de l'illa, a base de tots els homes d'armes de cada vila. A cada una estaven allistats els homes que es trobaven en condicions de prestar servei. Quan l'alarma que feien els talaiers era de perill immediat i local, era confirmat amb el so del corn marí que se sentia per tota la comarca i tota la gent que no era d'armes es reunia per tancar-se a la torre. En canvi els homes d'armes es preparaven per la defensa i persecució de l'enemic. Si l'alarma era amb amenaça de guerra, es manava recollir tot el gra i tot el que es pogués posar a lloc segur, per no deixar res que pogués ser útil a l'enemic. Si el perill era molt gros s'ordenava la retirada general

cap a Palma. Així, per exemple, tots els anys en que va durar la guerra entre Jaume III i Pere IV d'Aragó, des de 1342 fins 1349, foren constants els avisos i ordres manant la vigilància i els preparatius de defensa per tal d'evitar els desembarcs (Lliteres, 1970).

E. Canvi de nom de la Torre d'en Montsó per la de Torre de Canyamel

Tres tipus principals de producció eren les que hi havia a l'antiga alqueria: l'agricultura, la ramaderia i més tard, una indústria importada com era la producció de canya i mel (Lliteres, 1970). També hi va haver explotació de blat, cereals i ordi, vinyes i oliveres, llegums, cànem, lli i hortalisses. Llavors, a mitjan segle XV, un important fet va provocà el canvi de nom de torre d'en Montsó pel de torre de Canyamel i va ser el projecte d'introduir un nou cultiu i una nova indústria per part dels nous propietaris de sa torre, com era el cultiu de la canya de sucre. D'aquesta manera, a l'any 1468, el Rei Joan II va atorgar la concessió als senyors de la torre per poder fer la plantació de canya de sucre o "canya-mel". Si bé els intents de crear aquesta nova empresa no va prosperar, la torre que fins aleshores es deia torre d'en Montsó canviaria el seu nom a torre de Canyamel.

F. La propietat

Una vegada conquerida l'illa, quan es va procedir al Repartiment, tot el territori es va dividir en cavalleries. Aquesta cavalleria fou creada el 1309 a favor la família Montsó. La família fou la propietària de la torre des dels primers anys de la conquesta fins el final del s. XIV. Van habitar a Artà i no just van conservar el seu patrimoni, sinó que fins i tot l'ampliaren. A més de la torre i diferents rafals, havien augmentat fins a vuit els nombre de casals de molins d'aigua que molien a la vall. L'any 1500 els propietaris de la torre Francesc Janer i la seva esposa Isabel la venen a Príam Villalonga. D'aquesta manera la torre va anar canviant de propietaris. Actualment la finca i la torre pertanyen a la família Morell, que la va obtenir el 1908 (Lliteres, 1970).

G. Els darrers anys

Durant aquests més de 700 anys d'història de la torre, aquesta ha experimentat nombroses reformes i alteracions, i una vegada desaparegut el perill d'invasions, es va transformar en una possessió dedicada als treballs del camp, i la torre va servir de magatzem de gra. Es construïren habitatges per als treballadors; es varen fer obres per conduir l'aigua de pluja; es va ampliar l'extensió de regadiu i es van sembrar quantitats importants de figueres, ametllers, garrovers i oliveres. També hi va haver repoblació forestal. Sota la direcció de l'arquitecte Josep Ferragut (Palma 1912-1968) es va dur a terme a mitjan s. XX una rehabilitació de la torre, respectant l'estructura original i eliminant els afegits tant interiors com exteriors que durant aquests 700 anys d'història s'hi havien realitzat. A l'any 1985

fou declarada Patrimoni Històric Espanyol baix la protecció genèrica del Decret del 22 d'abril de 1949 i la llei 16/1985. Des de l'any 2009 funciona com a museu i centre d'exposicions i concerts.
Actualment, la finca viu més dels negocis que s'hi han instal·lat que de l'agricultura i la ramaderia. Hi trobem el restaurant Sa Porxada (obert des de 1966 i especialitzat en gastronomia tradicional) i també hi ha varis hotels.

6.2.5. CASTELL DE CAPDEPERA

A. Introducció
Estam situats a l'entrada del recinte (punt A).
En primer lloc hem de tenir en compte la situació geoestratègica de Capdepera que fou valorada des de l'antiguitat ja que tenia un port que oferia refugi segur a les naus. La costa de Capdepera comprenia el tros de costa que va des de Cala Mesquida fins el Cap Vermell. El Cap de la Pera és el que més sobressurt de l'illa i per aquesta raó fou captada pels romans, que li donaren el nom de Capus Petrae (Morro, 2003). La situació del recinte dalt d'una petita elevació permet vigilar el canal de Menorca i també les terres interiors. També formen part d'un sistema de comunicació que es completa amb les torres de defensa costaneres que controlen la mar. El Tractat de Capdepera fou un document signat el 1231 al voltant de la torre d'en Nunis entre el rei Jaume I i l'alfaquí Abu Abd Allh Muhammad de Manurqa, i que tracta de la submissió de l'illa de Menorca als cristians, la qual cosa demostraria que hi havia un nucli àrab abans de la construcció del Castell. Actualment es conserva a la Biblioteca Nacional de París.

Imatge 14. Castell de Capdepera.

Font: Ajuntament de Capdepera.

Amb la visita, es podrà entendre la història i evolució del castell a partir dels seus orígens, fins a arribar al seu estat actual. Aquí, estem dins el castell. És important situar-se al moment històric previ a la conquesta de l'illa del rei Jaume I. Eren els últims anys dels musulmans, però el castell encara no era construït, pel que l'estructura i murades que es veuen, encara no existien. A l'època islàmica, Mallorca estava dividida en districtes i tota la península de Llevant incloïa Artà, Son Servera i Capdepera. Els musulmans vivien a alqueries, nuclis variables en quant a la població i habitants; i en rafals, explotacions agràries individuals. Algunes alqueries passaren a convertir-se en el nucli originari de les viles històriques després de la Conquesta. Probablement al cim del castell i a la zona del poble existís un d'aquests nuclis de població islàmica; un nucli de poques cases on els àrabs conreaven les seves terres. L'únic testimoni que ara tenim d'aquella època, és la Torre d'en Nunis.
El recorregut que es farà dins el recinte del castell serà el següent: primer visitarem els elements més antics de l'interior, com la torre den Nunis, la cisterna i l'església; llavors explicarem molts aspectes dels elements defensius del castell fent un recorregut pel camí de ronda; després visitarem la casa del governador, on s'ubica el museu de la llata; i, finalment, passarem per les restes arqueològiques d'algunes de les cases de les persones que vivien dins el nucli fortificat.

Imatge 15. Plànol i recorregut del castell.

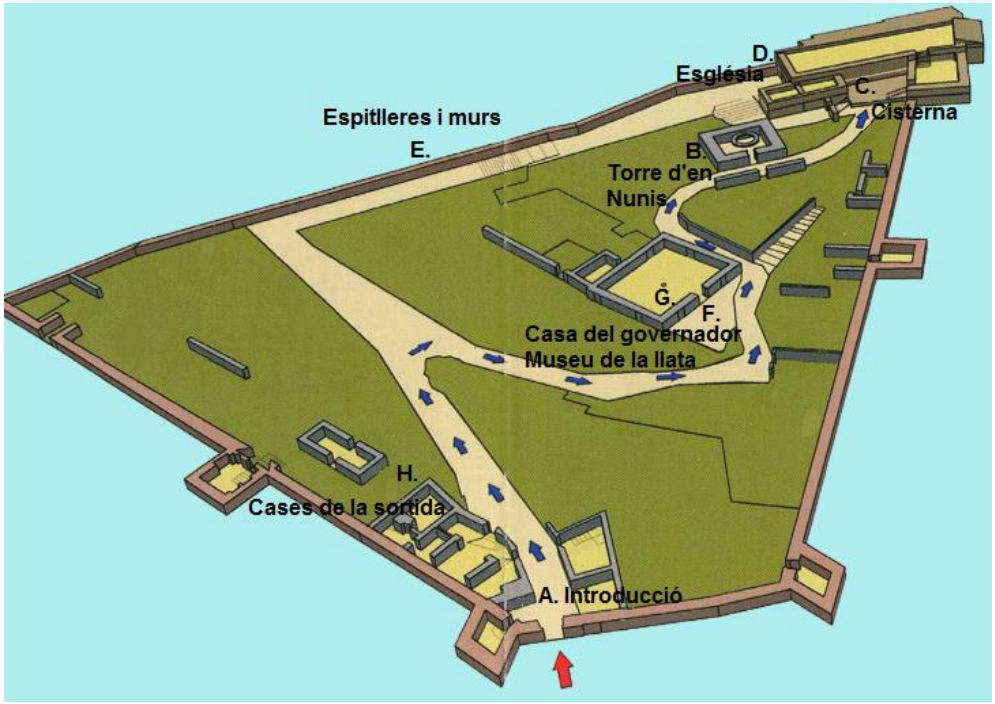

Font: Ajuntament de Capdepera.

B. Torre d'en Nunis

La trobam al nord-est del castell (punt B).

És una torre que rep el seu nom d' un dels cavallers que acompanyaren a Jaume I a la conquesta de Mallorca pels cristians: Miquel Nunis. És l'estructura més antiga del castell (època islàmica) i tenia una importància estratègica del lloc; era una torre de vigilància, a diferència de la de Canyamel, que era defensiva. Aquesta distinta funció pareix bastant clara si pensam que la torre d'en Nunis tenia tan sols 42 m² i la de Canyamel en tenia 210 m². Les escriptures diuen que fou construïda abans del 1300, de fet, la tècnica usada és característica dels islàmics: tàpia, terra compactada i pastada, assecada a l'aire i polida interior i exteriorment. Està situada a la part més alta de la muntanya, probablement construïda sobre restes talaiòtiques més antigues (Morro, 2003).

Imatge 16. Torre d'en Nunis.

Font: Ajuntament de Capdepera.

La Torre de Nunis té base quadrada (7 m per 7 m) i al principi tenia el doble d'alçada, pel que la feia un bon punt de vigilancia. Hi ha espitlleres defensives i obertures llargues i estretes al mur per poder disparar. Amb els temps, la torre va prendre el nom de Torre d'en Banya. Al 1850 es va construir un molí fariner de vent a l'interior, modificant la torre per adequar-la a les seves noves funcions, i es va reduir la seva alçada a la meitat.

Des d'aquí, es veuen les torres de defensa: Son Jaumell, Barbassa, Sa Mesquida. Les torres eren importants sobretot a les zones costaneres, on els atacs eren abundants. Les torres de senyals costaneres comunicaven la presència de pirates a la zona, i es comunicaven entre si fent foc al vespre i fum al dia. Capdepera disposava de tots els sistemes defensius del moment (talaies costaneres, milícia municipal, forces de cavalleria, fortificacions privades i públiques). A la costa de Capdepera es construïren entre els segles XII i XVI i les que queden són les del s. XVI. Al s. XVI i XVII els senyals visibles eren fum

al dia i foc a la nit. Als segles XVIII i XIX els senyals es feien amb trets de canó sense bala.

C. La cisterna: inicis de la construcció del castell

Està situada a l'extrem nord-est, entre la Torre d'en Nunis i l'església (punt C).
El 31 de desembre de 1229, el rei Jaume I al comandament dels exèrcits de la Corona d'Aragó, conquesta Mallorca. Va procedir al repartiment de les terres entre els seus cavallers de confiança. Aquest fet es coneix com a "repartiment". Va dividir el territori entre els cavallers que participaren en la seva conquesta en vuit parts: el districte de Jartan, correspon al rei, que cedeix la part de Capdepera a les famílies Montsó i Nunis. El 1300, el fill de Jaume I, Jaume II, ordenà la construcció de Capdepera per controlar aquest enclavament, estratègicament tan important per Mallorca. Aquí el rei va ordenar un trasllat de la població al nou nucli fortificat, pagant les obres de defensa i subvencionant la construcció de cases dins el recinte, baix el domini del senyoriu dels Nunis. El sistema de bastiment d'aigua per medi de cisternes era una part fonamental del castell. La cisterna és una de les primeres construccions del s. XI. La poca cabuda de la cisterna del Castell i el fet de que sigui l'únic depòsit que hi ha dins la fortificació, fa pensar que l'aigua es devia guardar per als moments de perill per abastir la població i resistir en cas d'assetjament (Morro, 2003).

D. L'església: construcció i evolució

Situada a la part més alta del recinte fortificat, al cantó nord (punt D).
Al s. V el cristianisme està molt estés a Mallorca i les comunitats perfectament estructurades. A partir d'aquí, la història de l'illa s'esdevé paral·lela a l'església fins que té lloc la ocupació musulmana que fa que el culte desaparegui durant més de 300 anys. El 1229, Jaume I restaura el cristianisme. Així, la fundació de la vila de Capdepera es va iniciar com en altres llocs a partir de la construcció d'una església. Així, abans d'iniciar la construcció de la murada que tancaria el poble, es va fer l'església, consagrada a Sant Joan. Segons l'arquitecte Gabriel Alomar l'església antiga tenia un sol tram de nau amb una coberta de dues vessants feta de bigues, fusta i teulada. El presbiteri era un poc més alt que la resta i estava cobert amb bòveda de creueria, tal com es conserva actualment. També es conserva l'altar i la sagristia. Segons el mateix Alomar l'actual façana no correspon a la primitiva construcció, ja que segurament la primera era més baixa i sense l'ull de bou, mentre que l'espadanya seria més petita i amb un sol arc ogival cobert per una teuladeta (Terrassa, 1985). El portal d'entrada és gòtic d'arc apuntat i arquivoltes. D'aquella construcció es conserva la primera capella que veurem a l'entrar, i el Sant Crist, de fusta de taronger, es va descobrir el 1965. És del gòtic dels segles XIV i XV, originalment policromada, que fou restaurada i reintegrada al seu lloc original on ara la podem veure. El 1316 ja es treballava a les obres del temple, i la capella només havia de tenir dues imatges:

la de Sant Joan i la del Sant Crist. L'església primitiva es va reformar a finals del s. XVI passant a ser la nau principal de l'actual església. La pila baptismal és de 1579 i el primer llibre de baptismes que es conserva és de 1597. A finals del s. XVII i principis del XVIII, l'església va créixer d'acord amb l'augment de la població. A partir de 1840, quan ja s'havia construït l'església del poble, es van retirar els retaules, imatges i altres elements de culte i deixaren de celebrar-se actes religiosos. El 1871, convertida ja en santuari de la Verge de l'Esperança, es recuperaria el culte. Conta la llegenda que l'arribada de molts musulmans a la costa i la por a l'atac enemic, va fer que els habitants del castell traguessin la Verge en processó dintre del recinte, demanant-li protecció. Acte seguit, una densa boira es va escampar per la comarca i la mar, dificultant la organització dels musulmans i el seu atac. Un cop dispersades les tropes, els invasors van haver de tornar a embarcar per la manca de visibilitat. Cada 18 de desembre, dia de l'Esperança, es recorda aquest fet. Cal dir que la capella va ser l'únic espai religiós a Capdepera al llarg de gairebé sis segles.

Imatge 17. Església del Castell de Capdepera.

Font: Ajuntament de Capdepera.

E. Explicació del castell

Estam a la zona d'espitlleres i murs (punt E).

Jaume II va projectar a Capdepera la construcció d'una vila emmuradada que agrupés als habitants que vivien dispersos a la zona i alhora es constituís un punt estratègic per la vigilància i defensa del canal de Menorca. La fortificació és de forma trapezoïdal, gairebé rectangular i té una extensió de 8068 m^2, edificat sobre un cim, a 160 m sobre el nivell del mar, i construïda a l'estil de l'arquitectura gòtica militar pròpia dels s. XII i XIV. Es creu que les obres van començar l'any 1300 (Morro, 2003). El 1321 comptava amb 59 cases habitades i al 1595 n'hi ha 150, degut a que han augmentat els atacs turcs. Els murs de la murada estan construïts alternant obra de pedra sense treballar, mamposteria i pedra treballada, sillars de pedra de marès molt abundant a la zona. El camí de ronda és el que segueix tot el recinte per la part alta de la murada i permet accedir a la

línia de les espitlleres superiors. A sota, hi ha un altre bateria d'espitlleres per al foc. L'existència de dues fileres d'espitlleres al llarg del recinte emmurallat manifesta que durant el s. XIV la ballesta era l'arma defensiva més efectiva. La funció de les espitlleres era crucial en els atacs. Resguardaven els defensors del castell alhora que podien disparar amb arcs o ballestes des de les seves posicions (Terrassa, 1985: 30-36). Els murs estan fets amb la pedra calcària que hi havia als voltants unides amb argamassa i estan coronats per uns merlets que es van construir a finals del s. XIX. Les espitlleres i la pedra treballada són de marès. Les obres de construcció de la murada es van acabar de forma definitiva el 1387. Els gabellins construiren les torres els anys posteriors a l'acabament de la murada. Els documents diuen que el 1416 ja n'existien algunes i una d'elles s'utilitzava com a allotjament. Per les bandes est i sud de la fortificació, més fàcils d'atacar, es van fer quatre torres annexes a la murada. La més alta es coneix com a Torre de Sa Boira (la varen fer més alta al s. XIX) i la que està més lluny del portal, Torre de ses Dames. Les altres dues es coneixen com a Torre d'en Banya (est) i Torre dels Costerans (sud). Les quatre torres estan cobertes amb volta de canó. L'antic portal major fou transformat i ara els portals principals són dos: El Portalet i el Portal del Rei Jaume (Terrassa, 1985: 30-36).

F. Casa del Governador

Es troba situada a l'est del recinte (punt F).

Durant el s. XIV, la defensa i la guàrdia del castell van anar de càrrec dels gabellins. A partir del 1375 per sentència del governador, la guàrdia es comparteix amb Artà. Malgrat la insistència del governador, els gabellins volien viure al poble, tot i que al vespre s'haguessin de traslladar al castell. Al s. XVIII amb la reestructuració política i militar que comporta l'arribada dels Borbons a Espanya, s'instal·la al castell un exèrcit permanent encarregat de vigilar el litoral interior. El cost de la defensa anava a càrrec de la hisenda reial, és llavors quan es construí la casa del Governador, al mig del castell. A partir de llavors, la població que encara vivia a l'interior del castell es comença a establir extramurs.

Imatge 18. Casa del Governador.

Font: Ajuntament de Capdepera.

El 1789 a l'interior de les murades hi ha 25 cases, la casa del Governador i la caserna dels soldats, i el 1865 només en quedaven quatre. Els militars es retiren del castell l'any 1856 i l'Estat el va incautar i el va vendre en subhasta pública a Felip Gili i Josep Safortesa i es recuperà el culte.
En varis anys d'abandonament, la gent més pobre de la zona aprofita per treballar les terres abandonades convertint-se en els nous propietaris, els quals realitzen obres de conservació de les murades, construïren un cordó per assegurar els paraments i realitzaren millores a la capella. El 1979 es crea el primer ajuntament democràtic i després d'anys de negociacions entre propietat i ajuntament, el 1983 es va aconseguir un fet històric per a Capdepera: el Castell, que fins aleshores era de les famílies Safortesa i Fuster, passà a ser propietat municipal. (AAVV., 2018: 15-19). Al mateix temps, es constitueix el patronat municipal del castell amb l'objectiu de conservar el monument. A l'interior de la Casa del Governador es va crear a l'any 2005 el Museu de la Llata, una tradició del municipi en el treball de la palma. L'exposició explica l'activitat artesana i comercial desde la collita, assecat i blanqueig de les fulles de palma per elaborar articles com a cistelles, escombres, etc.

G. Museu de la llata
Situat dins la casa del Governador, a l'est del recinte (punt G).
La palma és la planta de la que s'aprofiten les fulles per elaborar cistelles per ús domèstic. Es localitza a algunes àrees de les Balears com als extrems de la Serra de Tramuntana (sobretot a Andratx, Pollença i Alcúdia) o al Llevant (Artà i Capedpera). La recol·lecció es duu a terme durant el juny i juliol. Antigament les palmes s'arrencaven estirant-les amb les mans, ara es fa amb unes tenalles especials.

Imatge 19. Museu de la llata.

Font: Consell de Mallorca.

Després d'arrencar la palma, es fan manats lligant diversos feixos. Un en sentit contrari als altres amb un cordill del mateix material. Un cop assecades al sol, se

les mulla amb aigua i es guarden en càmeres especials o ensofradores durants uns cinc dies per blanquejar-les i fer-les més flexibles per poder-les treballar fàcilment. Després, es classifiquen segons la qualitat i mida de les fibres i la finalitat a la que es destinaran. Una de les possibles formes de treballar la palma és trenar les seves fibres. Aquest procés consisteix a entrecreuar amb les dues mans les fibres, unes amb les altres, passant-les alternativament per sobre i sota, en funció de la peça a la que serà destinada.

H. Cases de la sortida: excavacions arqueològiques

Les cases estan a les zones sud i sud-oest del recinte (punt H).

A l'octubre del 2014 s'aproven inicialment els estatuts de la Fundació Castell de Capdepera com a organisme autònom fundat per l'Ajuntament i es declara bé arqueològic BIC (Bé d'Interès cultural) que s'ha de conservar i protegir (AAVV., 2018: 33). Al Llarg dels anys 2014/17 s'han realitzat nombroses reformes de varis tipus com ara: la restauració d'alguns merlets i la barbacana de la Porta del Rei En Jaume, baranes al pas de ronda, coberta de la capella per solucionar problemes d'humitats, restauració parcial de la Torre d'en Boira, millora de l'enllumenat de l'interior del castell, instal·lacions de passeres de fusta, etc. En aquesta zona, veiem restes de les antigues cases. Una d'elles és l'anomenada Casa de la Senyora, perquè en una paret hi ha una pintura mural que representa una figura femenina. El tram de murada on se situa el portal del rei Jaume amaga nombroses construccions que es recolzen a la murada. Pot veure's el nivell del terreny a les espitlleres. Una d'aquestes cases es va restaurar. Les restes que podem observar son construccions mínimes, de dimensions petites i adaptades a les condicions del terreny. En aquestes construccions s'hi havia d'instal·lar, a part de la pròpia família, els animals de la propietat. Aquest fet dóna una idea de com podrien ser les dimensions de les cases que eren prou petites. Urbanísticament, l'espai dintre del castell era un entramat de carrers convergents. Els principals anaven fins la plaça davant de l'església, que era el centre de la vila i el lloc on celebraven les festes i el mercat. Una sorpresa fou trobar dintre de l'aljub, una vegada buidat, les restes de dues espitlleres i una porta; troballes que fan concloure que l'actual depòsit no era l'aljub original i es planteja la hipòtesi de que l'antic ha de ser a un altre indret o bé ha desaparegut (AAVV., 2018: 70-73).

6.2.6. FORTALESA DE LA PUNTA DE N'AMER

A. Introducció

Estam a l'exterior de la fortalesa, devora el fossat. La fortalesa está situada al Llevant de Mallorca, entre les concorregudes zones turístiques de la platja de sa Coma i Cala Millor. Es tracta de l'espai natural més valuós de la costa corresponent a Sant Llorenç, declarada àrea natural d'especial interès per la Llei 8/1985 del Parlament de les Illes Balears. Aquesta llei indica que la punta és sòl no urbanitzable d'especial protecció. Així, és un dels pocs enclavaments sense urbanitzar del Llevant insular (Aparicio i Pasqual, 2008: 5).

Imatge 20. Fortalesa de la punta de n'Amer.

Font: Aparicio i Pasqual (2008).

A l'interior de l'àrea es troba la torre de defensa (s. XVII) considerada bé d'interés cultural i única a Mallorca per la seva topologia i característiques. És de planta quadrada i està envoltada per un fossat excavat a la roca. Tot i que la punta és zona privada, els propietaris permeten la circulació de persones, la qual cosa ha convertit la punta en un lloc de passeig i descans. Normalment, els visitants accedeixen a la punta en bicicleta, caminant o a cavall. Ara, el castell no pot ser desvinculat de la punta, ja que és part indispensable d'aquest espai (Aparicio i Pasqual, 2008: 6). L'accés a la torre es fa per un camí de pedres i terra fruit de l'erosió, el temps i l'abundant pas de persones al llarg dels anys.

Durant el sotmetiment musulmà de Mallorca, a la primera meitat del s. XIII, trobem motius importants per a la conquesta. Per una banda, es volia eliminar la pirateria sarraïna de la Mediterrània, que tenia Mallorca com a lloc d'operacions i amagatall per organitzar atacs als vaixells de comerç. D'altra banda, les Balears "constituien la base necessària per controlar el comerç català amb la resta del

continent, especialment les rutes anomenades *del Llevant*, forçadament convertides en escenari clau i anhelat en la cruïlla de les rutes de navegació" (Aparicio i Pasqual, 2008: 7). Quan Jaume I va plantejar la conquesta de l'illa, es va pactar el repartiment de terres entre tots els participants de l'expedició. Aquest repartiment va començar en conquerir els musulmans el 31 de desembre de 1229. Per al repartiment, es va dividir l'illa en dotze districtes. Sant Llorenç va passar per diversos propietaris fins arribar a la familia Amer (s.XVII) i descendents. Finalment, el 1937 era propietat de la família Caldentey Alzina (Aparicio i Pasqual, 2008: 9).

B. Atacs i vigilància: els precedents de la construcció

L'any 1431, una nau de castellans atacà a la punta i la gent d'armes va haver de defensar-se. El 1435 es produiren atacs genovesos i el 1452 es va haver de reforçar la vigilància a la zona per combatre atacs musulmans. La poca protecció obligava a ser reforçada, especialment els mesos d'estiu, però no era suficient perquè el talaier no podia veure totes les cales i amagatalls del lloc, emprats pels enemics. El 1552 un desembarcament de moros causà grans danys a la zona. El 1585, el virrei Lluís Vic manà construir torres i talaies arreu de la costa i va veure necessària la construcció d'una torre a la punta, la qual seria suportada econòmicament pels propietaris dels terrenys de la zona, però el Consell Municipal de Manacor va considerar innecessari construir-la. El 1614, un grup de 350 homes s'encarregava de protegir els voltants com a solució temporal. Tot i això, hi seguia havent problemes de seguretat. Si bé les pressions al Consell Municipal aconseguiren un primer acord (1617) amb el qual el Gran i General Consell s'encarregava de la meitat de les despeses de la torre, mentre que la resta seria pagada per Rafel Amer i el compte de la vila, Manacor va exigir que els picapedrers fossin manacorins, originant així noves discussions que feren retardar l'inici de la construcció. Finalment, els constants atacs moros, queixes i pressions de la zona feren que la construcció de la fortalesa comencés el 1693 i acabés el 1696 (Aparicio i Pasqual, 2008: 11-15).

C. Construcció

La construcció va ser costosa. El 1696 van ser anomenats els primers torrers. Se sap que inicialment hi havia sis portes, i això fa pensar que els envans de l'interior no es bastiren pròpiament al s. XX. Les modificacions més rellevants que s'hi feren aquells anys foren: construir l'altell de fusta (1706) que feia de sostre entremig, i a l'interior s'hi feren obres de certa consideració per referir-hi els estatges pels soldats. La torre va demostrar utilitat amb la seva tasca de vigilància defensant l'illa d'epidèmies, contraban i atacs, fins que el Cos de Torrers fou declarat innecessari i dissolt el 1872. L'any 1936, els republicans desembarcaren a l'illa i utilitzaren la fortalesa. Després, va ser utilitzada com a magatzem i rebost per les tropes nacionals. Com que era una zona estratègica,

s'hi va instal·lar al castell l'observatori número 16 de Mallorca durant la Guerra Civil (1936) i la Segona Guerra Mundial (1944). Després, el castell es va utilitzar també com a allotjament.

- **Caseta**

L'any 1938 es va construir la caseta, amb pedres del voltant i morter de calç, com a punt de vigilància. Estava coberta per teula àrab i bigues de fusta, i la distribució interior incloïa dormitori per la tropa i pel sergent. També hi havia una cuina menjador amb fogó de dos fornells i un rebost.

D. La fortalesa i els enginyers militars

L'any 1711 es va crear el Cos d'Enginyers, que es dedicaria a reparar i millorar els ports de mar, fortificacions, canals, obres civils, etc. Tenien la responsabilitat d'elaborar i avaluar l'estat de les fortificacions. Una de les conclusions tretes va ser la de fer una cisterna, convenientment dins el fossat i a la part de Llevant. Això era degut a què la fortalesa tenia l'aigua molt lluny.

E. Epidèmies i cordons sanitaris

Durant el s. XIX, les epidèmies duien a un augment de la vigilància costanera, i fins i tot es van construir cordons sanitaris. Un exemple d'epidèmia fou la pesta groga de 1812 que va provocar muntar un cordó per controlar la propagació de la malaltia. L'epidèmia més important del s. XIX a l'illa fou la pesta negra, començant l'any 1820, que va afectar especialment a la zona de Son Servera. La causa podria haver estat una càrrega de blat introduïda il·legalment a Portocolom (Felanitx) i venuda furtivament a la vila. Aquest esdeveniment va fer reforçar les vigilàncies marines a Mallorca. Una epidèmia de còlera a Europa, declarada el 1854, va dur a la reina Isabel II a muntar un altre cordó a les costes mallorquines, incloent la punta de n'Amer. Una altra epidèmia de còlera es va declarar al Mediterrani el 1865 fins que el cordó sanitari fou retirat el 1866 (Aparicio i Pasqual, 2008: 59, 60, 65).

F. Descripció del castell

Ens trobem a la vall de l'edifici. "La forma, disseny i estructura conferien a aquesta fortalesa la denominació d'*es castell*. Una traça excepcional de figura única converteix la fortalesa en un privilegi de l'arquitectura defensiva militar de la seva època" (Aparicio i Pasqual, 2008: 81). El conjunt fou construït majorment del marès extret del fossat que l'envolta i protegeix el castell. La vall té els cantons arrodonits per facilitar la defensa. La seva fondària mitjana és de 2'4 m fins a l'altura del camí de ronda, que està situat a més de 2 m respecte al sòl de l'interior de la vall i fa 1'6 m d'amplària. El paretó que el cobreix, ja deteriorat, fa 1'2 m.

- **Aljub**

A l'interior de la vall, aferrat al mur orientat cap al Llevant, s'hi troba un aljub. La construcció té un col·lector per treure l'aigua emmagatzemada. A un costat hi ha un sobreeixidor per expulsar l'aigua sobrant i una escala de marès adossada al mur. Com a dada curiosa, a la part de ponent, devora el camí de ronda, hi havia les runes d'un forn de pa pels torrers (Aparicio i Pascual, 2008: 82).

- **Pont llevadís**

Els quatre murs són atalussats, reforçats per arcs de mig punt, que també tenien altres construccions militars de l'època com la fortalesa de Sant Carles (Palma) o la fortalesa d'Albercutx (Pollença). El pont, que ha estat restaurat, tenia originalment una amplària d'1'1 m i una llargària d'uns 3'35 m. Funcionava gràcies a unes politges situades a l'interior de l'edifici, accionades mitjançant un torn. És convenient parlar del talús massís que es formà en el centre del buit de la vall, ja que és el basament sòlid de l'edifici i des d'on s'aixeca la resta de la construcció. Els murs de la planta baixa fan quasi 2 m de gruix (Aparicio i Pascual, 2008: 83).

Imatge 21. Accés a la fortalesa amb el pont llevadís.

Font: Aparicio i Pasqual (2008).

- **Interior del castell**

L'interior consta de 31 m² i ha sigut modificat amb els anys. El portal d'accés té una alçada de 1'9 m i una amplària de 0'8 m. A la dreta del portal, just entrant, trobem la xemeneia, adherida al mur. A la vora, hi ha un armari de paret i un rebost. El trespol és empedrat, deteriorat, que va rebre uns canvis (s. XX) que provocaren una pendent cap al portal, on s'obrí un petit forat que aboca dins el fossat. La cambra era dividida en dos pisos gràcies a un ensostrat embigat de fusta que l'envoltava, deixant un buit al mig, també recuperat amb la restauració. Des d'aquest altell, mitjançant unes espitlleres, era còmode defensar la zona. A més, les espitlleres fetes obliquament a la terrassa, centrades una a cada façana per defensar la vall, ens demostren que en aquell temps la fortalesa era quasi inexpugnable. La part inferior d'aquesta cambra interior fou dividida en quatre

compartiments perquè les tropes s'hi poguessin allotjar. Enfrontant el portal d'accés, hi havia un passadís d'època indeterminada que tenia quatre espitlleres com a sistema de defensa. D'aquestes separacions són encara visibles algunes restes aferrades als murs i l'escala de cargol. És evident que la llum de l'interior de la cambra minvà quan es feren les mampares, per això es van eixamplar i reconvertir les espitlleres del mur en finestres. També hi havia dormitoris, una cuina menjador i l'escala de cargol, d'eix central cilíndric. L'escala té 25 escalons i la sortida dóna a la terrassa.
Anam a la terrassa. Veiem que la sortida està coberta per un casetó sense porta que la protegeix de la pluja. El trespol de la terrassa és enllosat i té una superfície de 64 m^2. L'envolta una paret amb represa, d'un gruix de 1'1 m i alçada de 1'3 m, i consta de vuit canoneres (dues per flanc). Des del trespol de la terrassa fins a l'interior del fossat hi ha 9 m d'alçada (Aparicio i Pascual, 2008: 83-85).

Imatge 22. Casetó que cobreix l'escala d'accés a la terrassa.

Font: Aparicio i Pasqual (2008).

G. Restauració i actualitat

Tornam a la planta baixa. L'any 1995 la promotora i propietària del castell, Maria Caldentey Alzina, presentà un projecte de restauració al Consell Insular, realitzat pels arquitectes Bernat Parera i Pere Serra. Al mes següent, ja estava enllestida la tramitació burocràtica corresponent de l'Ajuntament de Sant Llorenç. Així començà la restauració, que va permetre que la fortalesa recuperés part de l'esplendor que havia perdut degut a la deixadesa i el pas del temps. En primer lloc es va netejar el fossat. La part llevadissa, que fa de porta un cop tancada, també va ser reconstruïda i funciona gràcies a un torn accionat des de l'altell.
L'interior fou netejat i les humitats eliminades. Es va refer l'empedrat del trespol i s'arreglaren els armariets de paret i les fornícules. Es bastí també la xemeneia de bell nou, es reconstruí l'altell i es va adobar l'escala de cargol. Per acabar, es va reconstruir el casetó de la terrassa per protegir l'escala.

Imatge 23. Aparell per accionar el pont llevadís.

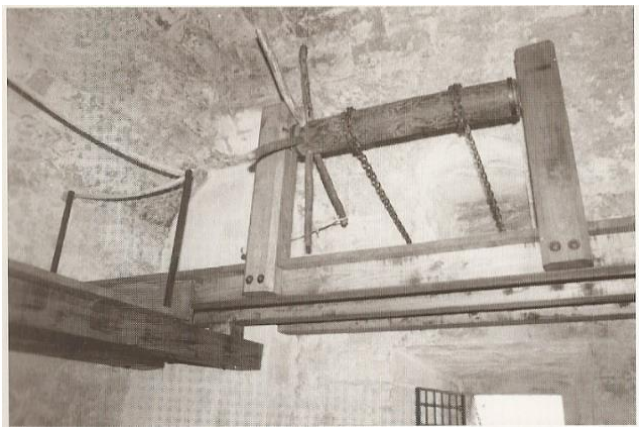

Font: Aparicio i Pasqual (2008).

H. La fortalesa com a museu

És un edifici catalogat com a bé d'interès cultural (BIC) des del 1949, i els terrenys de la punta de n'Amer són àrea natural d'especial interès (ANEI) des de 1991, fet que protegeix la zona davant quasi qualsevol intent d'edificació. A més, està prohibit encendre focs als voltants des de 2001. Un cop acabada la restauració i amb l'objectiu de millorar la qualitat de visites al castell, es va reconstruir una curenya i s'hi posà l'any 1996 a la terrassa un canó de ferro recuperat i d'època. A l'interior del castell es van col·locar dues vitrines expositores, on hi ha una mostra d'armes i estris d'època.

L'any 1996 es va celebrar un acte commemoratiu amb motiu de la restauració i recordant els 300 anys de la construcció de la fortalesa. Finalment, el 2008, grups partidistes reivindicatius dels valors republicans col·locaren una bandera republicana a la terrassa, ja que consideraven el castell com un símbol (Aparicio i Pascual, 2008: 88, 89).

Imatge 24. Museu de la fortalesa.

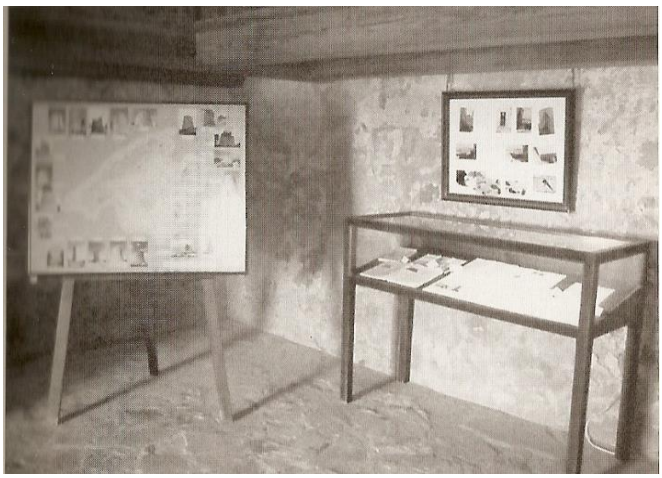

Font: Aparicio i Pasqual (2008).

7. CONCLUSIONS

El treball proposat demostra que a Mallorca també hi pot haver un turisme allunyat del de sol i platja. Una d'aquestes alternatives és oferir, com he exposat, un itinerari cultural que ens permetrà conèixer zones interessants del Llevant de Mallorca i a entendre millor la seva història i costums.

Durant la realització del treball s'han extret, entre d'altres, les següents conclusions:

- El recorregut mostra la riquesa i diversitat patrimonial de la zona, incorporant elements del patrimoni arqueològic, històric, arquitectònic i monumental, especialment de caire religiós i defensiu.
- Es mostra un itinerari complet i variat, ja que es visitarà una església, un jaciment arqueològic, un museu, un castell, una torre i una fortalesa de vigilància i protecció costanera.
- El guia presenta una informació detallada de cada lloc a visitar – història, funcions, materials dels edificis, etc. – perquè els visitants adquireixin uns coneixements valuosos.
- El perfil de turista per aquesta ruta és el turista cultural, que disfruta dels destins que tenen un valor que sol ser històric o artístic. És un itinerari que admet qualsevol edat per part del turista, però és cert que els adults solen ser el grup més interessat en les visites culturals.
- L'itinerari permet que el realitzin tant grups reduïts com amplis.
- El cronograma permet temps suficient per cada visita, els trajectes són curts i coordinats i les localitzacions tenen fàcil accés i zones de descans.
- Aquest tipus d'itinerari contribueix al turisme sostenible, que no provoca el deteriorament del territori i contribueix a la desestacionalització. A més, serveix per posar en valor el patrimoni cultural i contribuir així a la seva conservació.

Totes aquestes conclusions ens fan reflexionar sobre si desitjam seguir amb el turisme de masses o, en cas contrari, volem apostar pel turisme cultural que tantes possibilitats i beneficis ens pot oferir si es gestiona correctament.

8. BIBLIOGRAFIA

- Alzina i Mestre, Jaume (1993). *Població, terra i propietat a la comarca de llevant de Mallorca* (segles XVII/XIX-XX). Municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera. Ajuntament d'Artà.

- Aparicio i Pasqual, À. (2008). *La fortalesa de la punta de n'Amer.* Universitat de les Illes Balears. Bancaja. Fundació Antoni Maura.

- Aramburu-Zabala, J. i Hernández-Gasch, J. (2005). *Murallas de la Edad de Hierro en la cultura talayótica. El recinto fortificado del poblado de Ses Païsses* (Artà, Mallorca). *Trabajos de Prehistoria.* Recuperat de http://www.amicsclosos.cat/documents/articles/murallas-sespaises.pdf

- Aramburu-Zabala, J. i Riera Campins, D. (2006). *Ses Païsses (Artà). Talaiots i Murades.* Terrassa: El Tall.

-Archiduque Luis Salvador (1983). *Torres y atalayas de Mallorca*. José J. De Olañeta. Palma de Mallorca.

- AAVV (2018). *El Castell de Capdepera* (1983-2018). Ajuntament de Capdepera.

- AAVV (1986). *Historia del Arte. La arquitectura del barroco a nuestros días*. Tomo IV. Carroggio, SA de ediciones. Barcelona.

- AAVV (2008). *La divisió territorial del terme d'Artà (1812-1858). El naixement de Capdepera i Son Servera.* Editat per l'Ajuntament d'Artà, l'Ajuntament de Capdepera i l'Ajuntament de Son Servera.

- Lliteras, Lorenzo (1971). *Artá en el siglo XIV. Capdepera, Son Servera y Sant Llorenç.* Lorenzo Lliteras. Palma de Mallorca.

- Lliteres, Llorenç (1970). *Torre de Canyamel.* Editor: Lorenzo Lliteras. Palma de Mallorca.

- Morro, Guillem (2003). *Capdepera medieval*. Segles XIII i XIV. Documenta Balear. Palma.

- Seguí Aznar, Miquel i G. Murray, Donald (1989). *El modernismo y su tiempo. Arquitectura y decoración en las islas*. Col. La Isla de la Calma. José J. De Olañeta. Palma.

- Servera Ballester, Sebastià (2005). *Església Nova de Son Servera*. Ajuntament de Son Servera.

- Terrassa Flaquer, Josep (1985). *El Castell de Capdepera*. Cap Vermell. Capdepera.